

Németh Éva

Magyarul nem megy? Anglicizmusok a magyar orvosi nyelvben¹

„A szerző helyében figyelembe venném a véleményemet.”

Az írásom mottójául választott mondatot évek óta dédelgetem. Egyik lektorunk summázta vele megcáfolhatatlan igazságait, és engem, valahányszor eszembe jut, mindig megmosolyogtat. Irigylem a belőle áradó magabiztosságot, különösen most, amikor botcsinálta nyelvvédőként összegzem tapasztalataimat a magyar orvosi nyelvben terjedő anglicizmusokról. Azt remélem, hogy az e tárgyban szokásos, általános és kötelező búsongáson túljutva legalább egy vagy két kérdésben meggyőzőm olvasóimat. Mert a szerkesztő – embere válogatja – igyekszik féken tartani az angol, valamint a hagyományos görög–latin és a magyar orvosi nyelv közti kiszorítósdit. Attól tart, hogy egyszer csak azon kapjuk magunkat, jobban tetszik a *tarsal tunnel*, mint a *kéztőalagút*, ismerősebben cseng a *score*, mint a *pontszám*, az *up-to-date*, mint a *naprakész*, a *staging*, mint a *stádiummeghatározás*, a *complicance*, mint az *együttműködés*, a *study*, mint a *tanulmány*, a *mapping*, mint a *feltérképezés* és így tovább, utalva azokra az újabb fogalmakra is – *stentgraft-implantáció*, *leukocytarolling*, *Toll-like-receptor* stb. –, amelyek leírására már nem is születnek magyar szavak.

A tudomány új világnyelve nemcsak a nyelvi szempontból jólrosszul, de mégiscsak valamelyest „megszűrt” könyvekben, közleményekben terjed, hanem lopakodva az interneten, a zárójelentéseken, a konzíliumkérő cédulákon, a leleteken, a kongresszusi előadások és a mindennapok orvosi szóhasználatában is. A szerkesztő mégis joggal gondolja, hogy az ő felelőssége legalább olyan nagy, mint a szaknyelvet a gyakorlatban használó szakembereké, hiszen a szerkesztett, publikált szöveg nyelvezete mintául, hivatkozási alapként szolgál a nyelv használói számára, és korántsem mindegy, hogy egy újonnan felismert jelenség, egy újonnan bevezetett fogalom milyen néven terjed el a szakmai, majd később esetleg a köznyelvben. Felelős azért is, hogy a szöveget azok az olvasók is megértsék, akik nem az adott szakág képviselői, ezért vélhetően nem ismerik a társszakmában bevett, új angol termi-

nológiát. Felelős akkor is, ha tudja, a szakkifejezéseket nem neki, hanem az adott tudományterület művelőinek kell magyarul megalkotniuk.

A szerkesztő a vitás szóhasználat ügyében a maga és a szerző vérmérséklete szerint jár el; néha makacsul köti az ebet a karóhoz, és juszta sem javítja vissza a *műhelytalálkozót workshopra*, máskor viszont a szerzővel folytatott hosszas vita után inkább beadja a derekát, és a szöveg minden kérdéses pontján visszaállítja az eredetit, mondjuk tizennyolcszor *core biopsiát* ír a fogalmat különben tökéletesen kifejező és szemléletes *hengerbiopszia* helyett. Hiába vívódik, akkor sem érti, miért lehet *hairry cell* helyett *hajas sejtes leukaemiáról* beszélni egyszer, és miért kell mégis *adult T-sejtes leukaemia* kifejezést használni másszor. Nem lesz sokkal okosabb, ha a szerző felvilágosítja, miként fordítható magyarra a *short tau inversion recovery szekvencia*, sőt, ha nagyon rámenősen érdeklődik, olyan pontos és részletes választ kaphat, hogy a fal adja a másikat. A szerkesztő, ha már elég csüggedt, arról is hagyja magát meggyőzni, hogy csak informatikai műveltségét leplezi le, amikor a *hard copy film* helyett a *nyomtatott felvétel* kifejezést javasolja. Mit is válaszolhatna, amikor a szerző fő érve az, hogy a szóban forgó kifejezést már régóta mindenki az angol formájában használja, így terjedt el, szakmai körökben minden más szóhasználat jogos megbotránkozást keltene, a szerzőt pedig egyszerűen „leírják”, ha ilyen zagyaságokkal fárasztja a szakmai közönséget?

Nehéz ezekre a felvetésekre valami bölcslet, meggyőzőt mondani. Az idegen szavak beépülése a nyelvbe mindig is természetes volt. A magyar szókincs nem kis része például a latinból és a németből származik, akkoriból, amikor a világnak ezen a táján az egyik, majd a másik közvetítette a kultúrát és a tudományt. Az angol hatás időtartama ez idáig csekély a latinhoz és a némethez képest, az anglicizmusok elterjedése mégis látványos. A nyelvészek egy része azon a véleményen van, hogy nem tisztünk a nyelv alakulását „purifikátorként” bírálni, legfeljebb megfigyelhetjük a folyamatot. Igaz, a nyelv folytonosan változik, szabályai nem dogmák, a használat szabja meg utóbb, mit vet el, és mit fogad be, mi bizonyul életképesnek.

¹ Az írás elsőként a *Lege Artis Medicinae* folyóirat 2004. decemberi számában jelent meg.

A nyelv olyannyira rugalmas, hogy bárminemű idegen szót képzőstül, ragostul, jelestül – gondoljunk csak a napjainkban zajló *média-médiák* párbajra – gátlástalanul beépít, „bedarál” a maga rendszerébe. Persze, csak ha van türelmünk kivárni. Ma azonban, úgy tűnik, az idegen szavakat „nincs idő befogadni, átalakítani, magunkévá tenni, hanem csak kritikátlanul átvenni” – írja a nyelvész Nádasy Ádám. Ha igaz ez a köznyelvre, még inkább igaz a tudományos, szakmai nyelvekre. Oda vezet azonban, hogy a szakmára, tudományra jellemző magyar szókészlet nem gyarapodik, az újabban születő tudományágaké pedig létre sem jön. Az előlotti aggodást önmagában is indokolja a nyelvhez való eszmei-kulturális és érzelmi kötődés, ám a magyar szakszókincs hiányának messzeható gyakorlati következményei is lehetnek: a szakemberek egymás közt még csak elboldogulnak majd nélküle, de a társtudományok közötti, valamint a laikus társadalommal folytatott eszmecsere bizonyosan nehézkessé válik.

Belátom, nehéz ellenállni. Az angol terminológia átvétele kényelmes és ésszerű, hiszen készen kapjuk, azonnal használható, ezenkívül mindenki ugyanazt érti alatta. Mondják még, az idegen szavak gazdagítják, stílusosan árnyalják a nyelvet. Rendben: más a „feeling”, ha azt hallom: *marker*, mint ha azt: *jelölő* (molekula, gén, anyag stb.). Módosíthatják a tartalmat. Jó: nem ugyanazt jelenti a *non-responder*, mint a *szófükar*, *nem válaszoló* beteg. Tömörebbek. Igen, végtére is manapság nem érünk rá annyit locsogni: rövidebb a *grade*, mint a *szöveti malignitási fokozat*, és hosszabb az *átültetett szövet*, mint a *graft*. Szellemesebb, találébb egy-egy idegen szó. Valóban: szellemesebbnek hat a ringben elterülő *knock-out* egér, mint a *génkiütött*, és igen találó a *stunned myocardium* kifejezés. De vegyük szemügyre jobban az utóbbi példát. Amikor Braunwald és Kloner először írták le, hogy a *myocardialis ischaemia* „may hit, run and stun”, akkor a *stunned* szó még nem jelentett mást, mint ’kábul’. Ennek a metaforának a nyomán foglalták le a kardiológusok a *stunning* szót az ischaemiát és reperfüziót követő reverzibilis szívizom-működési zavar kifejezésére, és nem aggódtak amiatt, hogy új-sütetű nyelvi kreatúrájukat mások esetleg nem találják majd eléggé tudományosnak.

Miért gondolunk egyedinek és pótolhatatlannak egy-egy angol kifejezést? Ahogyan kapásból tudjuk, hogy a *low grade* alatt nem alacsony rangot vagy effélét kell értenünk, ugyanúgy kapcsolhatnánk az *alacsony fokozat* kifejezést látva-hallva az adott szövegkörnyezetben. A kedvelt és sokak szerint lefordíthatatlan *compliance* eredetileg ’engedékenység, előzékenység’ jelentésű, csak később tapadt hozzá az orvosi nyelvben ismert tartalom: ’a beteg együttműködése’. Miért kellene félreértéstől tartanunk, ha azt mondjuk: *a beteg nem szedi rendszeresen a gyógyszerét*, ahelyett, hogy *rossz a compliance-e?* A *bypassműtét* már a köznyelvben is elterjedt, pedig szó szerinti fordításban semmi sem mond többet, mint a *kerülõműtét*. Ha az *up-regulation* helyett egyszerűen csak *fokozott átrást* (szakember javaslata az internetes BioFórumon) vagy teszem azt, *szabályozott serkentést* kezdenék használni, a

down-regulation helyett pedig a *lefékezés* (ugyanonnan) vagy a *szabályozott gátlás* kifejezést, akkortól ezek a szavak valóban azt is jelentenék, függetlenül attól, hogy eléggé jól kifejezik-e a nekik tulajdonított jelentést. Ha maga a magyarító javaslatot tevő szakember (BioFórum) a *részkapcsolat* szóról úgy véli, nem igazán „szerencsés”, nos, akkor a *gap-junction* sem az, hiszen ugyanazt jelenti.

A fenti példákban valójában az a közös, hogy úgy érezzük, a magyarhoz képest az angol egy kis többletet, pluszjelentést ad. Ha azonban alaposabban utánagondolunk, rájövünk, hogy ez a többletérzés csalóka, és inkább csak a megszokásunkból fakad.

Még az előzőeknél is talányosabb, miért kell zárójelben feltüntetni bizonyos félreérthetetlen szavak után azok angol megfelelőjét: a felvételeket *az előjegyzés (worklist) alapján készítik elő*; az indikációt *csak individuális módon (case-by-case alapon) lehet megítélni*; és hasonlók.

Sokszor valóban van jelentősége az angol eredeti feltüntetésének. Példa erre a számtalan rövidítés. Használatuktól nem tekinthetünk el, és ezt ironia nélkül mondom; nem büntethetjük az érdeklődő olvasót azzal, hogy mindannyiszor betűzze végig a *TGF*, az *ERCP*, a *DXA*, a *TIPS*, az *STD*, a *GERD* és az *OSAS* teljes alakját, és sorolhatnánk vég nélkül. Van olyan rövidítés, amelyet nem is volna érdemes magyarra fordítani, mert erőltetettnek vagy semmitmondónak hatna (például *INR*: international normalized ratio), de van olyan is, amelyiknek magyar – vagy legalább részben magyar – alakja szintúgy könnyen értelmezhető (például *IBD*: gyulladásoos bélbetegség), ezért ha csupán egyszer-kétszer bukkan fel, miért ne szerepelhetne teljes alakban? Írásmódbeli problémát is okozhatnak a rövidítések, amikor kiejtésüktől függ a toldalék hangrendje, mint például az *NSAID* [ensaid-ok, enszed-ek] esetében, vagy a helyes névelőhasználat, mint a(z) *UKPDS* [júkejpídiész] kiejtésakor. Ezekért a kisebb-nagyobb nehézségekért csak az kárpótol bennünket, hogy monoton beszédünket olyan dallamos szavakkal dobhatjuk fel, mint a [pípiáj] és az [eszeszera].

Sokan neheztelnek – nyelvi szempontból – a „studyk” áradata miatt. Való igaz, hogy az írott szöveg tarkállik az idegen betűszavaktól, de micsoda bajban lennénk, ha ezek nélkül kellene megkülönböztetni és megjegyezni őket. A névalkotók javára írandó, hogy kiejthető, rendszerint valamit jelentő, asszociatív akronimeket keresnek. A studykról szólva megjegyzendő, hogy az *s-re* végződő nevek után akkor is odakiváncozik a *vizsgálat* szó, ha az angol akronim azt magában foglalja, ellenkező esetben például *4S* (Scandinavian Simvastatin Survival Study) helyett kénytelenek lennénk *3S tanulmányt* emlegetni.

Az angol hatás nemcsak a szavak, hanem a szókapcsolatok, a mondatok szintjén is zavart okoz némely esetben. A felületes fordítás nyomán olyan furcsaságok születnek, mint a *kezelendő betegszám* (NNT, number needed to treat), holott nem a számot kezeljük, a *total number of patients* kifejezés fordításaként

nemegyszer az *összes betegek száma* jelenik meg, noha az *összes* után a magyarban egyes szám áll, és mivel az angolban az egybeírás-különírás szabályai mások, mi sem törjük a fejünket azon, hogy helyes-e a *relatív kockázat csökkenés* vagy a *tumor nekrosis faktor*. A magyartalan mondatszerkezetek és más, tipikusan „fordításnyelvi” jelenségek szerencsére nem hagyják hidegen a nyelv tudósait, amit az *anglicizmusok keresőszóra* kapott sok találat is bizonyít.

Tovább cifrázza a helyzetet, hogy az orvosi kifejezések jó részét az angol is a latinból vette át, de ma új értelmezésben vagy más összefüggésben mi az angolból vesszük vissza, a két vagy néha mind a három nyelvet kombinálva (*mucosa associated lymphoid tissue, large granular lymphocyte leukaemia, painful anular fissures tünetegyüttes*). Kellő önkritikával, azt hiszem, beismerhetjük, hogy a hagyományos görög–latin terminológia helyett is jóval gyakrabban folyamodhatnánk a magyar kifejezésekhez, már csak a stiláris változatosság kedvéért is.

Van egy nyomós érv, amely előtt végképp fejet kell hajtania a szerkesztőnek: a magyar nyelvű szakirodalom azért sem nélkülözheti az angol terminológiát, mert az olvasók tekintélyes hányada az angol nyelvű publikációkat is figyelemmel kíséri, és ha biztonsággal szeretne tájékozódni, naprakészen kell ismernie az újabbnál újabb kulcsfogalmak nemzetközileg használt megnevezését. Ezt akkor is szem előtt kell tartanunk, ha feltesszük, hogy aki angolul olvas, nem magyar nyelvű publikációban találkozik először a szóval. Ez a szempont indokolja azt a szerkesztői gyakorlatot, hogy az első említésnél zárójelben feltüntetjük az angol megnevezést, a továbbiakban azonban igyekszünk elkerülni, kivéve, ha a lefordított alak nehézkes, körülményes.

Nem tudom, vigasztaló-e, hogy amiképpen a ma angol szavakkal illetett fogalmak elavulnak, úgy bizonyára ki is kopnak majd a nyelvhasználatból. Kultúrák jönnek, kultúrák mennek – mondhatnám cinikusan. Új fogalmak, új szavak bukkannak fel, sok-sok év múltán talán egy másik nyelven. Olvassza magába őket így vagy úgy a magyar nyelv, de azt ne hagyjuk, hogy fordítva történjék. Ne tévesszük szem elől, hogy nem csupán passzív használói vagyunk nyelvünknek, hanem épp a használat révén teremtoi is. Nyelvünk olyaná válik, amilyenné mi magunk alakítjuk.

Mint – remélem – írásomból kitűnik, nem becsülöm le az „angol veszedelmet”, de nem is találok végzetesnek. Úgy vélem, rugalmassággal, tudatossággal, némi merészséggel sokat tehetnénk ellene. Figyelemreméltó egyes, ismeretterjesztő munkákat fordító szakemberek törekvése, akik a közérthetőség és a magyar szóhasználat kedvéért esetenként egy kis nyelvi stiklitől sem riadnak vissza. Provokatív fordítói leleményre bukkantam Richard Dawkins A vak órásmester című könyvének egyik fejezetében, abban, amelyikben a szerző ízekre szedve kritizálja a *szaggatott egyensúly*nak (legyünk stílusosak: *punctuated equilibria*) nevezett evolúciós elméletet. A fordító – Siklaki István – nem átalotta azokat, akik az evolúció folyamatosságát vallják (gradualists), *állandó sebességistáknak* nevezni, míg azokat, akik az ugrásszerű fejlődésben hisznek (punctualists, saltationists), *változó sebességistáknak* keresztelte. Magát az elméletet, annak két-féle nézetét emlegetve pedig a *diszkrét változó sebességizmus* és a *folytonos változó sebességizmus* kifejezésekkel élt. E többszörös képzéssel létrehozott böszme szavak szellemesen példázzák, hogy „szükség esetén” bátrabban nyúlhatunk a magyar nyelvhez.

“[...] haza, nemzet és nyelv, három egymástól válthatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog.”

Kölcsey Terenc